

heeft vertaald in het Nederlands. In het Luyken-onderzoek is veel vernuft besteed aan het nader demonstreren van deze zielsverwantschap, en niet zelden is het vals vernuft geweest. Men heeft zelfs Böhme-citaten ontdekt in versregels die Luyken schreef lang voordat de geschriften verschenen waren waaraan deze citaten ontleend heetten te zijn. Deze redeneringen geven dikwijls opmerkelijk weinig blijk van inlevingsvermogen in het zeventiende-eeuwse gedachtegoed, en Van 't Veld neemt dan ook terecht afstand van al die ijdele bespiegelingen. Wel heeft hij op zijn beurt nu weer de neiging Böhme haast helemaal weg te analyseren uit Luykens nagelaten werk, terwijl toch het feit van zo'n Aurora-vertaling onloochenbaar over-eind blijft staan. Maar dat Böhmes duistere schrifturen niet de allesbeheersende invloed in Luykens leven zijn geweest mogen we op basis van dit nieuwe onderzoek eveneens als een vast gegeven beschouwen.

Het tweede stuk van deze dissertatie gaat over John Bunyan. Die is niet de hoofdpersoon van dit boek, en daarom kan dat gedeelte ook veel korter zijn. Het biedt genoeg om Bunyan te plaatsen in zijn tijd, en het gaat wat uitvoeriger in op vier werken die in het Nederlands vertaald en door Luyken geïllustreerd zijn: *The pilgrim's progress* (inclusief het tweede deel), *The life and death of Mr. Badman*, *The Holy War*, en tenslotte *Come and welcome to Jesus Christ*. Het laatstgenoemde boek is een uitvoerige preek, de andere drie zijn zoals bekend in verhaal-vorm geschreven. Ze zijn alle vier uitgebracht door de Amsterdamse uitgever Johannes Boekholt, die zich vooral gericht heeft op het piëtistisch gezinde lezerspubliek. Daar moet volgens Van 't Veld ook Jan Luyken niet zo heel ver vanaf gestaan hebben.

Als we zo dan de eerste driehonderd bladzijden gelezen hebben begint het eigenlijke boek. We maken kennis met Luyken de illustrator van Bunyan. Het gaat om een betrekkelijk klein corpus van 28 nummers: in de vertaling van *Come and welcome to Jesus Christ* betreft het één enkele titelpagina, de andere besproken afbeeldingen zijn min of meer gelijkmatig gespreid over de verhalende werken. De auteur gaat van geval tot geval na wanneer nieuwe uitgaven zijn verschenen, en of die nog illustraties bevatten die direct van Luyken afkomstig zijn dan wel onmiskenbaar zijn invloed verraden. Vervolgens doet Van 't Veld hetzelfde voor vertalingen van deze vier werken, zoals die verschenen zijn in Engeland, Noord-Amerika en Duitsland. Enkele van Luykens afbeeldingen blijken de uitbeelding van Bunyans verhaal in een groot deel van de wereld te hebben beïnvloed.

In dat laatste gedeelte begeeft Van 't Veld zich op het terrein van de kunstgeschiedenis. Hier heeft zijn copromotor mevrouw Veldman de begeleiding overgenomen van de promotor de heer Schutte, en ik neem aan dat beide met het resultaat ingenomen zijn geweest. De schrijver wekt ook niet de indruk zich in dat derde deel minder op zijn gemak te voelen. Vermoedelijk is dus de begeleiding aan hem goed besteed geweest. Over Luyken als illustrator van Bunyan moeten we het oordeel overlaten aan de kunsthistorici. De schets van Luykens leven heeft een zeer algemene bruikbaarheid. Ze zal nog wel eens reactie en tegenspraak uitlokken. Maar de critici zullen dan even veelzijdig gedocumenteerd moeten zijn als Van 't Veld zich hier heeft betoond.

A. Th. van Deursen

A. Caransa, *Vrijmetselarij en jodendom. De wereld een tempel* (Hilversum: Verloren, 2001, 239 blz., €17,70, ISBN 90 6550 183 5).

De vrijmetselarij is omstreeks 1720 in Londen ontstaan in kringen die een eind wilden maken

aan de factietwisten die Engeland al bijna een eeuw verdeeld hielden. Om zowel aanhangers van de anglicaanse High Church als dissenters en radicaal-verlichte vrijdenkers in een sfeer van broederliefde, verdraagzaamheid en harmonie dichter tot elkaar te brengen, hebben de initiatiefnemers — onder wie de presbyteriaanse predikant Anderson — het gematigd universalisme van Newton tot richtsnoer gekozen en de vrijmetselarij een deïstisch godsbegrip meegegeven, geformuleerd in de constitutie van 1723. Hierdoor was het in principe ook mogelijk joden en aanhangers van de islam tot de loge te laten toetreden. De symbolen en ritualen van de maçonnerie zijn grotendeels ontleend aan de middeleeuwse bouwcorporaties en liggen daarvoor geheel ingebed in de judeo-christelijke traditie van West-Europa. De relatie tussen vrijmetselarij en jodendom in de drie eeuwen die sinds de oprichting van de Grootloge van Londen zijn verlopen, staat centraal in het boek dat Ab Caransa, actief lid van de liberaal joodse gemeente in Amsterdam en van de loge Concordia Vincit Animos aldaar, als een sterk persoonlijk getinte getuigenis heeft geschreven. Eerder al heeft Caransa, die na een carrière in het bedrijfsleven ook nog een geschiedenisopleiding ondernam, onder meer een egodocument gepubliceerd over zijn deportatie naar Theresienstadt. Hij beschikt over een vaardige pen en verstaat de kunst om niet-ingewijden een helder beeld te verschaffen van wat vrijmetselarij inhoudt. In het boek wordt een weids panorama geschetst. Behalve Europa komen ook de Verenigde Staten en Israël aan de orde, maar het accent ligt toch op de ontwikkelingen in Nederland en in Duitsland, in het bijzonder de confrontatie met het nationaal-socialisme in beide landen. Zijn conclusie luidt dat de vrijmetselarij, in weerwil van haar in de achttiende eeuw geformuleerde idealen, geen voortrekkersrol heeft gespeeld in de strijd tegen vooroordelen en voor de integratie en emancipatie van minderheidsgroeperingen. Zonder hun fouten en tekortkomingen te willen verdoezelen, toont hij echter begrip voor de maçons van weleer die tenslotte ook kinderen waren van hun tijd en nooit de pretentie hebben gehad de maatschappij fundamenteel te veranderen.

In negen hoofdstukken meandert Caransa van algemene naar bijzondere aspecten, zonder veel rekening te houden met de chronologie. Evenmin heeft hij gestreefd naar volledigheid. Herhaaldelijk vernemen we dat de auteur bij zijn zoektocht hulp heeft gekregen van lieden die hem op het bestaan van een bepaald boekwerk wezen, waarna tamelijk kritiekloos die bron werd aangeboord zonder verdere navraag te doen of er eigen aanvullend onderzoek op te laten volgen. Dat impressionisme heeft overigens zijn eigen bekoering. Correspondentie met broeders van Duitse loges geeft ons een indringend beeld van hoe na de oorlog de *Vergangenheitsbewältigung* daar heeft gewerkt, en heel intrigerend is de opmerking van Caransa dat hij uit Amerika geen nadere informatie kreeg over de verhouding tussen de 'blanke' vrijmetselarij en de zwarte Prince Hall-loges aldaar. Uiteraard is van bijzondere waarde wat Caransa meedeelt over joodse elementen in het vrijmetselaarsritueel; als geen ander is hij bevoegd om te beoordelen in hoeverre het terecht is dat de vrijmetselarij een christelijk imago wordt toegeschreven. In hoofdstuk VII komt die eigen ervaring van de joodse vrijmetselaar goed tot haar recht. Enigszins pikant is de kwestie die wordt aangeroerd in hoofdstuk V, waar Caransa een brief van het hoofdbestuur van de Orde in de zomer van 1940 aan Seyss-Inquart tegen het licht houdt. Ofschoon de toenmalige grootmeester, Hermannus van Tongeren, zich principieel tegen discriminatie van joden had opgesteld, lijkt hij toch met de gedachte te hebben gespeeld met de bezetter te onderhandelen over voorwaarden om liquidatie van de Orde te voorkomen. Voor Caransa staat vast dat het hoofdbestuur met de beste bedoelingen heeft gehandeld, maar eens te meer was volgens hem toch weer bewezen dat ook maçons kinderen van hun tijd zijn.

Blijft het boek waar het de relatie tussen vrijmetselarij en jodendom betreft grotendeels in algemeenheden steken, een gelukkige uitzondering daarop vormt hoofdstuk VI waarin op grond

van degelijk archiefonderzoek wordt geschetst hoe joodse vrijmetselaren zich hebben kunnen ontplooiën in de zes oudste Amsterdamse loges. In de achttiende eeuw was dit nog maar zelden het geval — hoewel de Republiek in dat opzicht toch wezenlijk en in positieve zin afstak tegenover de omringende landen — maar in de negentiende eeuw heeft een niet gering aantal joden kortere of langere tijd deel uitgemaakt van de Amsterdamse loges. Dat waren doorgaans commissionairs, kooplieden, fabrikanten en academici, maar tussen 1862 en 1890 heeft ook een relatief groot aantal diamantarbeiders met name in loge 'La Bien Aimée' zich laten inwijden. De plotselinge welvaart in de diamantbranche — de zogenaamde 'Kaapse tijd' — heeft voor die tijdelijke toestroom gezorgd. In een appendix is de lijst van namen, datum van toetreding en voor zover bekend van beroepen van joodse vrijmetselaren die vanaf de oprichting tot mei 1940 tot de Amsterdamse loges zijn toegetreden opgenomen. Dankzij dit spuurwerk is het boek van Caransa een waardevolle aanwinst voor de maçonnologie die de laatste jaren zowel in Nederland als elders sterk in de belangstelling is gekomen.

A. W. F. M. van de Sande

N. Habermehl, *Joan Cornelis van der Hoop (1742-1825). Marinebestuurder voor stadhouder Willem V en koning Willem I* (Dissertatie Leiden 2000, Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis XI; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 's-Gravenhage: Instituut voor maritieme historie, 2000, 304 blz., ISBN 90 6707 527 2).

In de serie Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis, uitgebracht onder auspiciën van het Instituut voor maritieme historie, heeft sinds het verschijnen van deel IX van Herman Stapelkamp over Gerhardus Fabius de biografie haar intrede gedaan. Dat is een goede zaak, want velen die in vroeger dagen nauw betrokken waren bij het wel en wee van de Nederlandse zeemacht zijn in vergetelheid geraakt. Grote jongens als De Ruyter, Tromp of Van Kinsbergen krijgen voldoende aandacht, maar interesse voor de lieden van geringer kaliber is er niet of nauwelijks. Als het dan ook nog eens louter bestuurders zijn, waaraan geen korrel zout of druppel water kleefde, dan zijn de publicaties over zo'n persoon op de vingers van een hand te tellen. Alleen daarom al getuigt de keuze van Nico Habermehl voor het onderwerp van zijn dissertatie van een zekere moed. De tijd waarin Van der Hoop leefde in combinatie met een Nederlandse marine die geen rol van betekenis meer speelde en een Republiek die ten onder ging aan het onvermogen zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden lijkt te garanderen dat het verhaal van Habermehl over Joan Cornelis van der Hoop saai zal zijn. Verrassend genoeg en gelukkig maar blijkt dat vooroordeel onjuist.

Habermehl heeft bewust gekozen voor Joan Cornelis van der Hoop, geen 'echte' marineman, maar een bestuurder, een 'vakminister'. Juist dat bestuurlijke heeft zijn aandacht. Wat voor mens was Joan Cornelis, hoe ging hij met anderen en zichzelf om, hoe stond hij in de politiek, hoe stond hij tegenover de noodzaak tot vernieuwing en reorganisatie op allerlei gebieden, zowel binnen als buiten de marine? Hoe wist hij tussen de verschillende partijen en problemen zijn eigen weg te volgen?

Joan Cornelis van der Hoop werd in 1742 in Den Haag geboren. In 1756 ging hij rechten studeren in Leiden, in 1763 promoveerde hij. In datzelfde jaar trad hij als advocaat in dienst van het Hof van Holland. Zijn carrière ontwikkelde zich voorspoedig. In 1767 werd hij benoemd tot landsadvocaat bij de Raad van State. Ofschoon dicht bij het centrum van de macht ging zijn verlangen uit naar Amsterdam, dat kennelijk nog steeds de plaats was waar 'het